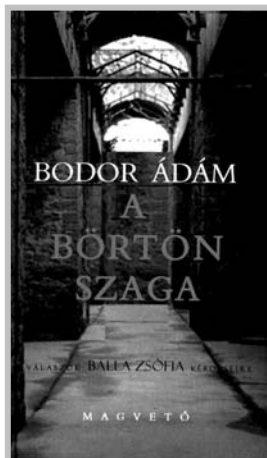


Otthoni létünk emlékei

BODOR ÁDÁM: A BÖRTÖN SZAGA. VÁLASZOK BALLA ZSÓFIA KÉRDÉSEIRE

Vannak történetek, amelyek szinte felkínálják magukat az irodalom számára: egy 17 éves erdélyi magyar fiú letartóztatása és börtönbe kerülése kétségtelenül ilyen történet, „regénybe illő”. Olyan esemény, amely íróvá tehet valakit, akár úgy, hogy regényeinek legfőbb (vagy akár kizárólagos) témájává válik, akár úgy, hogy az életút drasztikus és visszafordíthatatlan megszakításával szinte az irodalom területére „lökdösi”, alkotni kényszeríti „főhősét”: „Ez a fordulat, mármint az, hogy letartóztattak, fantasztikusan felpörgetett, elmélkedésre készített, arra, hogy átértékeljem egész addigi életemet, esélyeimet, mivelhogy az »élet« másként viselkedett velem szemben, amint az elvárható volt. Nos, ezzel egy időben, mintegy kompenzálásaként a valóságosan megélt eseményeknek, kezdett kialakulni bennem egy virtuális világ képe, a létezőnek egy képzeletbeli mása, képzelt magatartásformákkal, és én egyszerre csak kezdtem magam benne otthon érezni.” (39–40.) Nem pusztán az itt a fontos, hogy feldolgozásra, megértésre készítet a jóvátehetetlen törés: legalább ennyire lényegesnek tűnik az is, hogy a kamasz Bodor Ádám a gyökeres fordulat következtében hirtelen egy akár fiktiivnek is nevezhető „másik világban” találta magát. Már a letartóztatás oka, a kolozsvári Református Kollégium diákjai által megalapított IKESZ, vagyis az Illegális Kommunistaellenes Szervezet is önálló szabályokkal rendelkező, szinte regényekből előlépő, zárt világ volt. A röpcédulaszórásra aztán igen valós, mai horizontunkból nézve mégis csaknem irreális választ adott a hatóság, amikor letartóztatta és bebörtönözte a buzdításra vélhetőleg alig-alig alkalmas irományokat „terjesztő” fiúkat. S megkezdődtek Bodor számára a börtönévek, egy valódi, sokszor halálos veszéllyel fenyegető, mégis akár az irodalombéli fikatív világokhoz hasonlítható, saját szabályok által működtetett világban, amely szinte tértként érzékelhetővé tette az időt, hiszen „öntörvényű” volt és „időtlen” (95.).

Ez a világ ráadásul még tovább élezte azt a léthelyzetet, amelyet Bodor ebben a kötetben írói világa, poétikája kiindulópontjaként nevez meg: a határon, a „lét peremén” létezés állapotát. „Határvidékként” aposztrofálja Bodor *A börtön szaga*ban felnövekedése színterét, Erdélyt, tágabb értelemben pedig egész Kelet-Európát. Miközben pedig önmaga íróvá válását azzal hozza összefüggésbe, hogy egyszer csak a „társadalmi lét peremén” találta magát, műveinek legfontosabb tényezőjeként, centrumaként egyértelműen a bennük felépülő fikatív világot nevezi meg: „szerencsésebb, ha a cselekmény fordulatait és az egész belső hangulatot a kitalált környezet természete alakítja és szabja meg.” (19.) S nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ez a határhelyzet szinte egy másik választóvonal „helyett” érte el Bodort: a börtön lépett a végül az esti munkásliceumban a szabadulás



Magvető Kiadó
Budapest, 2001
223 oldal, 1790 Ft

után letett, tét nélkülivé vált érettségi helyére, betöltve a hagyományosabb esetekben az érettségiben megtestesülő „átmeneti rítus” szerepét. Ilyen módon kerülnek tehát egymással szoros kapcsolatba Bodor átélt élményei és írói világának (a Bodor-recepció állításával összhangban megfogalmazott) jellegzetességei. Ez az egységbe rendezés azonban érzékelhetően *nem* alkalmi megszólalások, *nem* beszélgetésben elhangzó kósza ötletek eredménye – márcsak ezért is szembe kell néznünk azzal a meg nem kerülhető kérdéssel, milyen tisztázatlanságok, megoldatlanságok eredeztethetők a könyv szerzője és műfaja körüli bizonytalanságból.

A kötet címlapja a betűméretekkel, a szövegelrendezéssel nyilvánvalóan azt sugallja, hogy Bodor Adám kötetét tartjuk a kezünkben, amelyben inspirálóként/segítőként közreműködött kérdéseivel Balla Zsófia is. A kérdezőről a kötet maga sem árul el többet, pontosabban csak a kérdésekből és Bodor egyes reakcióiból tudhatunk meg róla egyet s mást. A könyv végén Bodorról találunk életrajzi vázlatot, műveiből és a róla szóló szakirodalomból az író monográfiája, Pozsvai Györgyi által összeállított, igen alapos bibliográfiát, a Balla Zsófiát nem ismerő olvasó viszont csak a szövegbe rejtett információkból tudhatja meg azt, hogy a kérdéseket *alkotótárs*, ráadásul szintén erdélyi, sőt kolozsvári költő tette föl. Pedig a kérdéssort és a könyvet magát nem kis mértékben formálta az a „közös tudás”, amely összekapcsolja Bodor Adámot és Balla Zsófiát. Ennek része például az a környezethez, a térséghez, a változás látványára alakulásához kötődő tapasztalat, amely csaknem megismétlődik a két beszélgetőtárs szövegében: „az árnyas, gyepes kertből, a sziklakertből az eltelt évtizedek alatt egy rideg, koszos, olajfoltos udvar lett, benne egy rozszant bádoggarázssal. Mintha az előadás során, két jelenet között, kicserélték volna a díszleteket.” (208.) – mondja Bodor; „Sokszor éreztem Kolozsváron, a Széchenyi téri lakásunk ablakán kinézve, hogy az ott leélt negyvenhárom év alatt kicserélték körülöttem a várost, a cseréppel fedett háztetők helyébe beton került, a tornyokat eltakarták a rideg, romszerű panelházak.” (211.) – állapítja meg nem sokkal később Balla Zsófia.

Az egymást ismerő alkotótársak beszélgetésének jelentőségét a kötet végén olvasható bibliográfia is megemeli: Pozsvai Györgyi, meglepő módon, ugyanabba a kategóriába sorolta a Bodorral készült interjúkat, és az általa írt, egyetlen Bodor-monográfiát. Ezt a jelen kötetnek az „interjúk, alkotótársi reflexiók, alapmonográfia” kategória segítségével is kiosztott rangot ugyanakkor a kötet szerkesztője (a kötet inzertjében Parti Nagy Lajos nevét olvashatjuk felelős szerkesztőként) által is nyitvahagyott kérdések teszik kétségesse. Hiszen aki tapasztalta már, *pontosan lejegyezve* milyen fésületlen, esetleges akár két író vagy irodalmár beszélgetése is, annak nyilvánvaló lehet, hogy az „egy korábbi rádióinterjú változata” önmeghatározással megjelentetett kötet komoly alakításon ment keresztül, mire *elhangzott* beszélgetésből könyvtárggyá vált. Ugyanakkor sem a szerző (szerzők), sem a szerkesztő nem vágta el teljesen a szöveget az interjúhoz kapcsoló szálakat: az például egyértelműen hibának minősíthető, hogy Bodor szövegében benne maradt egy „múltkor már esett szó róla” fordulat, hiszen a kötet teljesen homályban hagyja a beszélgetés körülményeit, nem utalnak rá sehol, hogy több részletben felvett interjúról van szó, sőt, a partnerek csak a könyvvé formált beszélgetés „elejét” és „végét” emlegetik. Az szintén zavaró következtetésnek nevezhető, hogy Bodor szövege érzékelhetően erőteljesebb alakításon esett át, mint Balla Zsófiáé. Hasonlóan zavarbaejtő az is, hogy a szöveg megőrizte azt a rádióinterjúban még menthető „spontaneitást”, amely mintegy véletlenszerűen vezet el a kötetben már központiá tett börtönlélményekig. Az írott változat azt is szembeszökővé teszi, hogy a kérdező lendülete néhol érzékelhetően megbicsaklik, és ilyenkor csak Bodor Adám alapo-

san megmunkált válaszainak köszönhető, hogy a beszélgetés ívét nem törik meg végleg a kissé semmitmondó és önismétlő „Eddig nem sok szó esett a családról... Kik voltak a felmenőid?”, vagy „Van-e olyan író, aki hatott rád?” típusú kérdések.

Azért is fontos azonban, hogy, minden megoldatlansága ellenére, megszületett ez a kötet, mert a *vallomás* műfaji problematikájának és aktualitásának újragondolását is elősegítheti. Hiszen *A börtön szaga* azt sugallja, Bodor számára nem kínálkozott más műfaj mindannak elmondására, amiről itt olvashatunk. A kötet középpontjába helyezett börtönélmény és az általa meghatározott későbbi erdélyi évek szöveggé formálását éppen a mindezidáig tartó hallgatás teszi különlegessé, az a beszéddé alakult csönd, amely a Bodor-művek megszólaltatásában is segíthet. A könyv azonban nemcsak Bodor írásmódjának megértése felé terelhet: hozzájárulhat többek között az erdélyi magyar irodalomhoz kapcsolódó klisék lebontásához is. Hiszen Bodor hangsúlyosan szembehelyezkedik az idilli Erdély-képpel, bár ennek magáévá tételére predestinálná a „otthoni lét” elvesztése diktálta visszavagyódás: Erdélyhez új fogalomként a soknemzetiségű világ, az impozáns és letargikus térség kategóriáit kapcsolja hozzá. Így az Erdélytől semmiképpen sem elválasztható életművet a *térség maga* köti Kafkához, akit Bodor, kettejük prózájának rokoníthatóságát a világ „elkafkaisodásában” látva, nem vállal hatást gyakorló elődként, vagy García Marquezhez, akit „hatásként” szintén elutasít: „Ha tehát mutatkozik csekély hasonlóság dél-amerikai szerzők, valamint az én műveim hangulata között, annak az oka Kelet-Európa történelmi, politikai és etnográfiai viszonyaiban keresendő.” (192.)

A *tér, térség* a maga sokértelműségében a kötet egészét átszövi, s eközben ráirányítja figyelmünket egy föl nem tett kérdésre is: arra a problémára, hogy a térszerűség nemcsak hangulati tényezőként áll *A börtön szagában* is talán leggyakrabban emlegetett *Sinistra körzet* mögött, de szövegszervező erőként is, hiszen a már az „egy regény fejezetei” műfaj-meghatározással is az átmenetiséget kiemelő könyv egyik legfőbb egységteremtő tényezője a *térszerűen kibomló* motivikus háló. A döntően az időrendi és ok-okozati egymásutániságra épülő nagyregénnyel szemben így szinte térként érzékelhetővé válik az idő a regény és a novellaciklus határán egyensúlyozó *Sinistra körzetben*. S ennek az idő múlását térélménnyé változtató, Bodor egész életművét meghatározó szemléletnek a szimbólumává válik a kötet hátuljára szerencsés kézzel kiemelt felismerés: „Nemrég került kezembe a szabaduló-cédulám, és döbbenetesen vettem észre személyi adataim között, hogy testmagasságom a letartóztatáskor százhatvanhatsz centiméter volt. Azért döbbenetes ez számomra is, mert szabadulásomkor százhatvenkilenc centiméter magas voltam, ugyanannyi vagyok ma is. Én a börtönben még tizenegy centit nőttem.” Az „időtlen térben”, a börtönben lezajlott érzékelhetetlen változást tehát csak egy kép és egy „szöveg” tette láthatóvá, szinte azt sugallva, hogy az átélt élmény megértéséhez csak a szöveg segítségével juthatunk közelebb. A kötet elején és végén látható, 1954-ben, illetve 2001-ben készült portréfotók együttese azonban azt is megmutatja, hogy Bodor élményeinek elmondása lehet ugyan heroikus vagy érzélgősen tragikus helyett ironikus és nagyon finoman humoros, az idő és a „határhelyzetben” leélt élet mégis szinte a térséghez hasonlóan barázdáltta tette Bodor Ádám arcát. Aki talán éppen azzal fejez ki le leginkább olvasóját, hogy a kevesek által megélt élmények és a megszerzett tudás birtokában sem akar bölcselkedni vagy tanítani, hiszen „a művész számára fontosabb, amit egy dolgról érez, mint az, amit tud” (194.)

Szilágyi Zsófia